

necdet subaşı ile mezhep kavramı ve bunun islam'daki uzantıları üzerine söyleşi

NECDET SUBAŞI

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı,
Strateji Geliştirme Daire Başkanı

Eskiireni: Sosyolojik açıdan mezhep olgusunun temel nitelikleri nelerdir? Mezhep ve din ilişkisini nasıl kurabiliriz?

Necdet Subaşı: Mezhep kavramı dini/toplumsal kategorilere işaret etmesi açısından oldukça önemli... Son birkaç yüzyılın popüler dinî söylemleri içinde kavramın bir hayli yıpratılmış olması bile onun bilinen değer ve önemini azaltmaya yetmiyor. İslam kültürü bağlamında geçen yüzyılın en çekici tartışmaları arasında "telfik-i mezahib" yani mezheplerin birleştirilmesi anlayışı yatıyordu. "Telfik-i Mezahib" temelde politik beklentilerin içinden gelen bir talepti ve sonuçta o, meşruiyetini mezhep kavramının bölücü/ayırıştırıcı özelliklerine sık sık vurgu yaparak tekrarlayan çağdaş bir arayıştı.

Mezhep kavramının tarihsel sosyolojik kökleri hiç kuşkusuz tarih boyunca tüm dinî yapıların kendi içindeki zümreleşme tecrübelerini hatırlatmaktadır. Mezhep kavramının insan tabiatıyla ve toplumsal yaşam biçimleriyle olan organik ilişkisi ünlü tarihçi İbn Haldun başta olmak üzere pek çok âlim ve mütefekkir tarafından ele alınmış olsa da kavramın İslamî gelenek içindeki derinlikli çözümlenmeleri daha çok ke-

lamcı ve mezhep tarihçilerinin çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Mezhep ayrışmaları pek çok kelamcının konusuydu ve pek çok tarihçi bu farkları ortaya koymak üzere müstakil eserler üretmişti.

Ancak kavrama ilişkin kısmen daha derinlikli sayılabilecek çözümler, mezhep sorununu oldukça yakıcı bir çerçevede yaşamış ve toplumsal sözleşmelerini bu sorun etrafında gerçekleştirmiş olan Batı'da ortaya çıkmıştır. İtiraf etmek gerekir ki kimi ortaklıkların izi sıklıkla vurgulanmaya çalışılsa da İslam mezhepleri hiçbir zaman mesela Hıristiyanlıkta olduğu gibi yer yer Kilise, yer yer de kült düzeyinde devam etmeyi sürdüren yapısal özelliklere hiçbir şekilde benzememektedir.

Aslında bizde mezhep "hizb" kavramından farklı bir derinlik içeriyor. Çatışma içinde ortaya çıkan ve saflaşan eğilimleri ifade etmiyor. Hiç kuşkusuz Hıristiyanlık içinde ortaya çıkan mezhepler bizdeki sosyal gerçekliği açıklamakta kullanılabilecek elverişli bir çerçeve de sunmuyor. Hıristiyanlık tarihi içinde hayatın esaslı bir gerçeği olarak her müntesibinin içinde doğduğu bir "Kilise"yle bizdeki herhangi bir mezhep aynı sosyolojik ve kültürel zemine tekabül etmiyor.

Gidilen, tercih edilen bir yol anlamında mezhep sonuçta bir iradeye, bir kararlılığa, bir farklılık talebine

denk düşüyor. Mezhep kavramının sosyolojik derinliği, İslâm dışı öncüller temelinde başta Max Weber olmak üzere Ernst Troeltsch gibi öncü sosyologlar tarafından çerçeveselendirilmiştir. Sosyal bilimler dünyasının sınırları içinde kavramın esaslı bir çözümlemesi Alman sosyolog Max Weber tarafından yapılmıştır. Anahtar bir kavram olarak mezhep, Weber'den itibaren toplumsalın, belli başlı zihniyet yapılarının, kültürün ve iktisat dünyasının gereklilikleri içinde konuşulmaya ve çözümlenmeye başlamıştır. Bugün İslam dünyasındaki mezhepleşme ve mezhebî yönelimleri ele alırken bu yaklaşımları ihmal etmeksizin daha özgün ve müstakil bir kavramsallaştırma çabasına ihtiyacımız var.

Mezhep dinsel, teolojik göstergelere sahip olduğu kadar belki onlardan asla geri kalmayacak bir şekilde sosyoloji ve antropolojinin de esaslı bir konusu ve ilgi alanı olarak da dikkat çekiyor. Onun toplumsal ve kültürel olandan hiç de bağımsız işlemeyen yapısı oldukça büyük bir önemlilik arz ediyor. Mezhep oluşumlarının fazlasıyla belirgin toplumsal ve kültürel bir yatağı var ve her mezhep son tahlilde belli bir referans dünyasının üzerine inşa ediliyor. Bugün geleneksel anlamda belli bir formülasyon ve argümantasyonla, usûl ve yöntemle ortaya çıkmış yeni birtakım mezhepleşme faaliyetlerinden söz etmek güç ama

dinî toplumsallığın kendi farklılığını açığa çıkaran oluşumlar dinsel anlamda da eksikliğini hissettirmekten geri kalmıyor. Bu bağlamda yeni “dinî hareketler”, dinî ikaz ve protesto hareketlerinin modern birer tezahürü olarak dikkat çekiyor.

Eskirreni: İslam’da dönemsel anlamda mezhep olgusunun gelişim sürecinin sosyolojik parametrelerinden söz edebilir miyiz?

Necdet Subaşı: Tabii ki aslında İslam’da ilk mezhebi ayrışma hatta bunun ilk nüvelerinin gündelik siyasete yönelik bir ilgiden kaynaklandığını belirtmek gerekir. Hz. Peygamber’in vefatını müteakiben ortaya çıkan tartışmalarda onun bıraktığı mirasın sürekliliğini korumak adına kimin hangi çerçevede bu devamlılığı sürdüreceği tartışması ilerde hilafet ve imamet şeklinde ayrışacak olan iki temel bloklaşmayla sonuçlanacaktır. Klasik dönemin ilk ayrışma dili “şia” kavramı üzerinden şekillenmiştir. “Ali’nin Şiası”, “Ebubekir’in Şiası” alelade bir taraftar oluşumundan çok farklı zihniyet yapılarını, farklı siyasi ve dinî yönelim çerçevelerini açıklaması açısından önemlidir.

Aslında bizde mezhep “hizb” kavramından farklı bir derinlik içeriyor. Çatışma içinde ortaya çıkan ve saflaşan eğilimleri ifade etmiyor. Hiç kuşkusuz Hıristiyanlık içinde ortaya çıkan mezhepler bizdeki sosyal gerçekliği açıklamakta kullanılabilecek elverişli bir çerçeve de sunmuyor.

Bunu Hz. Ali’yle Muaviye arasında ortaya çıkan gerilimin giderek bir çatışmayla sonuçlanan süreçlerine Hâricîlerin kattığı polemik ve tartışmalar takip edecektir. Soy, sop, bedevilik, algı düzeyleri, dünya bilgisi vs. gibi söz konusu dönemin genel geçer sosyal sermayesini oluşturan geleneksel birikim giderek netleşmeye başlayacak olan ayrışma noktalarının, bölünme ve çekişme parametrelerinin belirginleşmesinde bir hayli belirleyici ve etkili olacaktır.

Aslında İslam’da mezhepsel gerilim ilerleyen süreçte bir metodolojiye, bir bilgi ve değerlendirme formuna kavuşmuş olsa da başlangıç itibarıyla ortaya çıkan ayrışmaların dinî bir temellendirmeden çok siyasi ve kültürel bir arkaplandan beslendiğini unutmamak gerekir. Belki şöyle de söylenebilir. Erken dönem fikri ve siyasi görüş ayrılıkları ilerde teolojik saflaşmaların ortaya çıkmasında kayda değer bir etap hatta bir girizgâh olarak değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda unutulmaması gereken bir diğer husus da, Müslümanların gündelik dinî uygulamalarında ortaya çıkan farklılaşmaların çoğunun her şeyden önce bir usul hatta içtihad farkı olarak ortaya konmuş olmasıdır. Erken dönem İslam tarihinde ortaya çıkan ayrışmalar ilerde belli kategorik yapılanmalar içinde temel birtakım bloklaşmaların önünü açacaktır. Bu ayrışmalardaki siyasi, dinî ve özellikle fikhî saflaşmaları birbirine karıştırmak adet olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki bu iç içe geçmiş ilişkilerin her biri, temelde daha özgül perspektifleri, daha derin analizleri gündeme getirmektedir.

İslam inanç ve kültür dünyasının en temel ve en bariz özelliklerinden hareket edildiğinde mevcut mezheplerin üç ana blok üzerinden değerlendirilmesi mümkündür. Bunlar Sünnilik, Şiilik ve Hâricîlik. Bu üç ana yönelimin ortaya çıkmasında müntesipleri nezdinde daha çok öncülerinin ortaya koydukları siyasi ve dinî tavırlar, bunların dinî ve entelektüel müktesebatı, usul ve yöntem tercihleri bir hayli etkili olmuştur. Hz. Ali’nin siyasetteki rolüyle bütünleşme iddiası taşıyan yeni bir dinsel kurgusu içinde Şia, ana akım eğilimlere açıkça mesafe koymuş, Kur’an ve Sünnet’in tartışmasız değeri ve kimi fikhî konulardaki baskın *sünneti seniyye* vurgusuyla tanınacak olan Sünnilikle arasına ciddi bir sınır koymuştur. Kur’an ve Sünnet’in literal okunuşunda oldukça ısrarcı tavır ve davranışları, Hz. Ali ve Muaviye hakkındaki toptancı ve sekte tavırları, topyekûn İslam ümmetine karşı açıkça mesafe ortaya koyan tekfir vurgusuyla Hâricîler, hem Sünnî hem de Şiî blok karşısında kendine özgü nitelikleriyle üçüncü ana yönelimi ortaya çıkarmıştır. Öte yandan Sünnilik de kendi varlığını, biraz da iki ayrı uç noktası olarak gördüğü Şia ve Hâricîlik karşısındaki orta yolcu tutumuyla biçimlendirme çabası içinde olacaktır. Hiç kuşkusuz hem Sünnî hem Şiî hem de Hâricî mezheplerinin kendi içinde yeni birtakım bölünmelere maruz kaldıklarını da biliyoruz. Ancak ana akım mecralar olarak bakıldığında genel farklılıkları mezhep düzleminde açıkça ortaya koyabilen esas farklılaşma Sünnî, Şiî ve Hâricî söylemler üzerinde cereyan etmiştir. İlerde gerek kelâmi gerekse fikhî düzeyde farklı okuma ve pratiklerle birbirinden ayrışacak olan ana güzergâhlar, kendilerini bu üç temel perspektif içinde bulmakta zorlanmayacaklardır.

Sosyo-ekonomik yapılar, yeni ihtidalar, toplumsal ve siyasi sınırların genişlemesi, yeni dünya değerleriyle İslam’ın “otantik” değer ve pratiklerinin karşılaşma ve buluşması, felsefenin bir din dili olarak kelam üze-

rinden Müslüman toplumlarda rağbet görmeye başlaması, kimi operasyonel müdahalelerin bir sonucu olarak ciddi epistemolojik/ontolojik gerilimleri açığa çıkaran olaylar vs. bütün bunlar Müslüman dünyasının kendi içinde farklı yönlere savrulmasını haklılaştıracak temel birtakım ayrışmalara yol açmıştır. Ümmet kavramının bütünselliği içinde “ihtilaf” bir rahmet olarak tanımlansa da mezheplerin ortaya çıkışındaki ihtilafların bu bağlam içinde kalınarak tolere edilebildiğini söylemek güçtür. Ancak burada memnuniyet veren bir gelişme, şiddetli görüş ayrılıklarının varlığına rağmen Müslümanların birbirlerini mezhep temelinde eleştirmelerini her zaman dengede tutan bir temel kriterin her zaman geçerliliğini korumasıdır. Bu kriter ehli kablenin tekfir edilemeyeceğini vurgulayan ana ölçüdür. Bu mihver Müslüman toplumların temel sabitesi olarak varlığını sürdürmüş ve sonuçta mezheplerin Batılı anlamda birer hakikat savasına dönüşmesine karşı esaslı bir filtre görevi görmüştür. Esasen bu eşiği zorlayan ya da aşan oluşumlar da Ümmet-i Muhammed tarafından dışlanmaktan kurtulamamıştır.

Ümmetin 73 fırkaya ayrılacağını bunlardan ancak sadece birinin yani “fırka-i nâciye”nin kurtuluşa müstahak olabileceğini vurgulayan meşhur hadis çerçevesinde kendi hakikat iddialarını kararlılıkla taşımaya devam eden Müslümanlar, kurtuluşa erme çabası içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte Müslümanlar, Batı’da kilise ayrışmaları temelinde ortaya çıktığı gibi kendi mezhepleri dışındaki diğer oluşumların var olma taleplerini onların hakikat iddialarını bastıracak bir çaba içinde olmamışlardır. Açık söylemek gerekirse bugün geldiği nokta itibarıyla mezhepler Müslüman dünyasında ortaya çıkan tarihsel, kültürel, sosyolojik ve ekonomik yapı değişiklikleriyle teolojik olanın bütünleşmesinden başka bir şey değildir.

Eskireni: Mezheplerin toplumsal ve kültürel fonksiyonları nelerdir?

Necdet Subaşı: Hiç kuşkusuz inançlı her mümin dinsel ilgi ve bağlılığını kaynaklara en yakın ve en uygun bir yorumlama içinde içselleştirmek ister. Bu talep, belli bir yöntemi, bir okuma biçimini, bir algı ve kavrayış haritasını zorunlu kılar. Her mümin bir sosyo-kültürel zemine, bir zihniyet dünyasına, kurumsallaşmış bir hakikat algısına bağlıdır ve bu yapıların ürettiği atmosferin dışına çıkması yoğun bir çabayı, entelektüel çabaları ve her şeyden önce de sıkı bir

özgürleştirici ortamı zorunlu kılar. Toplumsalın geleneksel sürekliliği dinî tercihleri de etkiler. Mezhepler birbirlerinden farklı özellikleriyle, toplumsalın içinde yer alan değişik muhayyilelerin, bakış açılarının, değerlendirme ve kabullenme kriterlerinin temel bağlamlarını etkilerler. Hem varolan kalıpların mezhepler üzerinde hem de mezheplerin bu kalıplar üzerindeki etkileri tarihsel bir süreklilik taşır. Bir kimlik, referans ve aidiyet eksenini olarak mezhep, kişinin kendi dini hakkındaki tercihlerini, yorum ve değerlendirmelerini yansıtmakla kalmaz ayrıca o kendi başına bağımsız bir kimlik çerçevesi de sunar. Bu çerçevenin içeriği çoklukla sorgulanmayı gerektiren bir kargaşaya asla mahal vermez. Belli bir zihniyet yapısının içinde gelişen kimlik, zamanın değişimini bile kendi mezhep algısı içinden gözlemeye ve okumaya çalışır. Mezhep kavramını modern bilgi kodları

Anahtar bir kavram olarak mezhep, Weber’den itibaren toplumsalın, belli başlı zihniyet yapılarının, kültürün ve iktisat dünyasının gereklilikleri içinde konuşulmaya ve çözümlenmeye başlamıştır. Bugün İslam dünyasındaki mezhepleşme ve mezhebî yönelimleri ele alırken bu yaklaşımları ihmal etmeksizin daha özgün ve müstakil bir kavramsallaştırma çabasına ihtiyacımız var.

üzerinden eleştiren ve sorgulayan çağdaş İslam aydınları olgunun sosyo-kültürel ağırlığını, devasa kuşatıcılığını sıklıkla ihmal etmişlerdir. Mezheplerin birbirleri hakkındaki tavır ve değerlendirmelerini ele almak, bu ilişki sorunlarını gidermek, yakınlaşma sağlamak gibi mütevazı hedefler yerine doğrudan bunları ortadan kaldırmaya yönelik bir talebin çekiciliği Müslüman irfanını bir hayli yormuştur. Bugün çevremizde meydana gelen çatışmalarda siyasî aktörlerin mezhep gerçeğine sürekli yatırım yapan bir dil dünyasında gezinmeleri kaygı verici olsa da mevcut durumun nasıl kalıcı bir gerçeklik sunduğunu göstermesi açısından da son derece anlamlıdır.

Eskireni: Modernleşmenin mezhepler üzerindeki sonuçları neler olmuştur?

Necdet Subaşı: Yeni kuşak Müslümanlar kesintiye uğramış bir bilgi sistematığı içinde düşünüyorlar. Kolaycı ve kestirimci bir yaklaşım içinde mezheplerin “gayr-i İslamîliği” üzerinde mesai sarfediyorlar. Üzerinde yoğunlaşıldığında mezhep yapılanmalarının üzerimize

yıktığı sorunları görmemek tabii ki mümkün değil. Ancak bir emek verilecekse bunu tarihsel ve toplumsal düzeyde hiçbir getirisi olmayan romantik/fantastik çıkışlarla heba etmek yerine gerçekliği bizatihi idrak ederek ortaya koymak gerekir. Kelamî, siyasî ve fikhî mezheplerin hem kendi içinde bütünleşik hem de diğerleri nezdinde ayrışık yapılarına dikkat etmek, bütün bunların nasıl olup da ciddi bir kıymet hükmü ortaya koyduğunu idrak etmek, bu müktesebatın ürettiği insan malzemesine soğukkanlı bir şekilde bakmak gerekir. Modernleşme süreçlerinin en yüklü sorunu tipik düzeyde her bir Müslümanı kendi geleneksel dünyasından koparmak olmuştur. Toplumun gizil envanterini bir çırpıda yok sayan, onun yerine ikame etmeye çalıştığı söylemlerin meşruiyet skalasına çok az önem veren bir yönelim kargaşadan başka hiçbir şey üretmeye muktedir değildir. Esasen bugün ortaya çıkan tartışmalarda modernliğin, tüm geleneksel yapıları alt üst eden müdahaleleri, kurum ve yapı önerileri bir hayli etkili olmuştur. Kendi zihni dünyasına sahici bir dönüş yapmadan bir şekilde modern ezberleri takip ederek ortaya konan analizler son tahlilde bir yanılsamadan öteye gitmemektedir.

Aslında İslam'da mezhepsel gerilim ilerleyen süreçte bir metodolojiye, bir bilgi ve değerlendirme formuna kavuşmuş olsa da başlangıç itibariyle ortaya çıkan ayrışmaların dinî bir temellendirmeden çok siyasi ve kültürel bir arkaplandan beslendiğini unutmamak gerekir.

Eskireni: Türkiye'deki mezhep realitesi ile ilgili olarak öne çıkan durumlar nelerdir?

Necdet Subaşı: Mezhebi bir din gibi algılamak hâlâ revaçta olan bir tercih olmaya devam etmektedir. Din eğitimi veren okulların sayısal çoğluğuna rağmen bu algı düzeneğinin varlığını sürdürmesi bir hayli ilginçtir. Bizde ne yazık ki mezhepsel varoluş beyanları gerçekte klikleşmeyi meşrulaştıran yapılanmalara hizmet etmektedir. Mezhep realitesinin ortaya koyduğu sorunlar öyle sanıyorum ki bilgi ve irfanla pekala ele alınabilir ve gözden geçirilebilir. Kendimi bir mezhebe bağlı hissetmemin bir problem olarak geri dönüşünün tek nedeni diğer mezhep tercihlerine karşı koyduğum mesafeden kaynaklanıyor. Ancak bu mesafenin mezhep olgusunun tipik bir sonucu olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. O halde kendi mezhep

dairesi içinde kendi dışında kalanlara bir alan açma, onların hakikat iddialarını müzakereye dahil etme ve böylece kendi mezhep vurgusunun yeniden şekillenmesine mütemadiyen izin veren bir rahatlık geliştirici bir ilgiye dönüşecektir.

Eskireni: Laiklik, Türkiye'de mezhebî durumu ne yönde etkilemiştir? Ya da mezheplerle laiklik arasında ne gibi ilişkiler ortaya çıkmıştır?

Necdet Subaşı: Laikliğin Türkiye pratikleri pek çok noktada özellikle sosyal bilimciler arasında sorunlu bulunmaktadır. Toplumsal yapıya ağırlıklı bir şekilde mührünü vuran Ehl-i Sünnet vurgusu modern ve laik devlet gereklilikleri içinde genellikle göz ardı edilmiştir. Esasen Diyanet İşleri Başkanlığı da her tür dinî, siyasî cereyandan, mezhep ve kültürden bağımsız üst bir kurum olarak tasarlanmıştır. Diyanet'in ihdâsı Kur'an ve Sünnet temelinde İslam'ın siyasetten arındırılmış sabitelerine ağırlık verilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. İtikat, ibadet ve ahlak alanlarındaki üst söylem dar anlamda Hanefî ve Şafîî ya da Mâturidî ve Eş'arî geleneklerine değil doğrudan Kur'an ve Sünnet'e dayandırılarak inşa edilmeye çalışılmıştır. Ancak kabul etmek gerekir ki genel Anadolu sathında dinî söylemlerin ana meşruiyet kalıbı her zaman Hanefî-Mâturidî çizgisinde şekillenmiştir. Her hangi bir mezhebe doğrudan atıfta bulunmayan laik devlet pratikleri mezhebî referansları birer kültür ya da zihniyet kalıbı olarak görmeye devam etmiştir. Bu çerçevede Şafîî-Eş'arî çizgisinde olduğu gibi, bir mezhep olmamakla birlikte geleneksel İslam söyleminin kıyısında kendine müstakil bir alan açma çabası içinde olan Alevîlerin dinî-kültürel gerçekliklerini de kısmen göz ardı etmiştir. 19. yüzyılın yenileşme hareketleri içinde İslami geleneğin rasyonalize edilmesi yönündeki ana yönelimler, mezhep kavramının negatif bir algı içinde karşılanmasına yol açmıştır. Modernleşmenin genelde total sayılabilecek bütünleştirme siyaseti içinde belli bir standartlaşma eğilimi hep gözlenmiş, dinsel farklılıklar da aynı bağlamda eşitlenmeye çalışılmıştır. İslam'ın yüzyılları bulan geleneği içinde mezhep farklılıkları kelimenin tam anlamıyla zenginleştirici bir fenomen olarak değerlendirilmişken modern diskur içinde şekillenen laik hassasiyetlerde mezhep olgusu ayrıştırıcı, bölücü, parçalayıcı bir yapı olarak kodlanmıştır.

Eskireni: Türkiye'de Sünniliğin durumu nedir? Dünyadaki genel Sünnî anlayışlarla Türkiye'deki durum arasında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır?

Necdet Subaşı: Türkiye’de kendine özgü bir İslamî damarın fark yarattığını söylemek mümkün. Karmaşık süreçlerde bu farkın bile siyasi gerekçelere tabi kılınarak altının çizildiğini, örneğin “Türk Müslümanlığı” teması içinde ulusal bir karakter kazandırılmaya çalışıldığını biliyoruz. Bir imparatorluk bakiyesi olarak Türkiye’de Müslümanlığın olduğu kadar mezheplerin hatta farklı dinsel inançların bile belli bir yakınlık mesafesi içinde toplumsalı oluşturduğunu görmek gerekir. Gerçekten de Osmanlı coğrafyasında, her bir dinî söylem ya da yapı, meşruiyetini devletin çoğulcu referanslarından alıyordu. Bugün Sünnilik, modernlikle yüzgöz olması, din eğitimi alanındaki güçlü yapılarının varlığı ve gündelik hayatta dinin örgütlü temsillerinin radikal bir kesintiye uğramaması gibi nedenlerle önem kazanmaktadır. Bu özellikleriyle Türkiye’deki dinî hayatta bir tür ılımlılık bulanlar, her ne kadar bu istisnâî keşiflerini kendi siyasi manipülasyonlarına alet etme hevesi taşısalarda kabul etmek gerekir ki Türkiye Müslümanlığı amiyane bir tabirle “oturmuş bir Müslümanlıktır. Kompleksiz, özgüveni yüksek, bilgilenme kaynaklarıyla irtibatını rahatlıkla kurabilen bir geleneksel devamlılık söz konusudur. Türk modernleşmesinin değişik etaplarında radikal müdahaleler, reformasyon çabaları, bellek yitimi gibi hususlar tabii ki söz konusu edilebilir ancak her şeye rağmen toplumun genel geçer zihniyeti bütün bunları birer “varta” olarak değerlendirmiş ve pek kolay olmasa da atlatmayı başarmıştır.

Eskiyeni: Toplumsal olarak cemaatler ile mezhep konusu arasında ne gibi karşılaştırmalar yapabiliriz?

Necdet Subaşı: İkisi de pek çok konuda birbirinden ayrı sayılabilecek birer konu. Mezhepler hem geniş hem de oldukça derin bir alana yaslanıyor. Dinî, kültürel, siyasi veçheleri var. Ancak cemaat her şeyden önce pür sosyolojik bir olgu olarak değerlendirilebilir. Ferdinand Tönnies geçtiğimiz yüzyılda cemaatin kaybına yönelik endişelerini dile getiriyordu. Cemaatle cemiyet arasındaki geçişler bugün yeni farklılıklar üretirken gündelik dinî hayatı altüst ediyor. Farklı idrak ve haritalar içinde toplumsal yapıya kendine özgü duyarlılıklar katarak müdahil olma çabası taşıyan cemaatler, bugün toplumsalın derin hafızasını hem yeniden güncelliyor hem de mütemadiyen yeni çıkışlar üretirken geleneği köklü bir şekilde dönüştürüyor.

Eskiyeni: Alevîliğin İslam kültürleri içerisindeki konum ve anlamları noktasındaki tespitleriniz nelerdir?

Necdet Subaşı: Alevîler bir mezhep mi, bir kültürel

gelenek mi ya da büsbütün bir dinsel oluşum mu? Bugün bu tezlerden her birine sadık pek çok kişi var. Alevîliğin İslami gelenek içinde müstakil bir yorumlama tarzı olduğunda, bu tarzın her şeyden önce tasavvufi/mistik öğeler taşıdığına hiçbir kuşku yok. Buna rağmen bugün Alevîlik bu iddiaların her birine hak verdirtecek bir siyasal talepkârlık içinde varlığını yeniden şekillendiriyor. Yüzyılları aşan mağduriyet ve mahrumiyet süreçleri içinde kendi kimliğini yeniden inşa etmek durumunda kalan Alevîler, modernleşme sürecinin bütün gelenekli yapılara açtığı savaştan kendi nasibine düşeni almış durumda. Bugün “hangi Alevîlik” sorusu etrafında çoğalan hissiyat, bir yandan kendi dinî-kültürel özerkliğinin altını çizirken bir yandan da gündelik hayatta hangi referans sistemi ve metodolojisi çerçevesinde varlığını güçlendireceği konusunda Alevîleri birtakım açmazlarla mücadeleye davet ediyor.

İslam inanç ve kültür dünyasının en temel ve en bariz özelliklerinden hareket edildiğinde mevcut mezheplerin üç ana blok üzerinden değerlendirilmesi mümkündür.

Bunlar Sünnilik, Şiilik ve Hâricîliktir.

Eskiyeni: Bir mezhebe bağlılık düşüncesine karşı koyan tutumların toplumsal taban bulmakta zorlanmalarının nedenleri nelerdir?

Necdet Subaşı: Mezhepçilikle mezhebe bağlılık arasındaki farklılığı önemsemek gerekir. İster körü körüne ister bilinçle olsun kendi dışındaki bakış açılarını, muhakeme biçimlerini, farklı zihniyet kriterlerini göz ardı eden bir sadakat oldukça tehlikeli. Bu sadece güvenlik bağlamında değil inanç sağlığı açısından da problemli. Herhangi bir mezhebin yüzyılları bulan sistematiği içinde kendi düşünme ve eylem metodolojisini biçimlendiren bir geleneğin bu hafızayı terk etmesi mümkün değil. Mezhep bir paradigmatic model sunabiliyor, hem bir zihniyetten besleniyor hem de kendi zihniyet öncüllerini ortaya koyuyor. Konunun sosyo-politik evreni ayrı bir konu. İçinden geçtiğimiz koşullarda mezhep yönelimlerini gözden geçirecek, mezhep içi söylemleri derinleştirecek âlimlere, onların değerli katkılarına ihtiyaç var. Sosyo-kültürel zeminde karşılığı olmayan ucube çıkışlar yerine her tür mezhebi çıkışın temel İslami referanslarla olan bağını güçlendirmeye gayret etmek gerekir. Bu bir sınama ve gözden geçirme faaliyetinin ötesinde modern anlamda bir ihya çabası olacaktır. ■